

ELEMENTI MORALNO-ETIČKE KRIZE U CRKVI (I) POZADINA I UZROCI

Marijan VALKOVIĆ, Zagreb

Sažetak

Crkva, božanska i ljudska ustanova, ima osigurane opstanak i budućnost, utemeljene u Bogu, ali je tijekom povijesti izložena raznovrsnim »krizama«, koje mogu biti negativne, pozitivne ili još neutvrđene naravi. Danas smo svjedoci brojnih »kriza« u svijetu i Crkvi. Članak pokušava odrediti glavna područja moralno-etičnih kriza u Crkvi danas, u kontekstu općih kriza u svijetu koje ih najvećim dijelom uvjetuju. Ovaj prvi dio članka opisuje civilizacijsku pozadinu koja uglavnom tumači i uvjetuje krize u Crkvi. Drugi dio pozabavit će se konkretnim problemima kao žarištima i uzrocima moralno-etičnih kriza u Crkvi.

Gljučne riječi: etika, moral, kriza, Crkva, društvo.

Danas se ne prestaje govoriti o »krizi« ili »krizama« u svijetu i u Crkvi (ili obratnim redom). To je druga riječ s problematičnim i uglavnom negativnim prizvukom za ono što se inače naziva »konflikt« ili sukob kad dođe do teškoća zbog više sudionika s nespojivim mišljenjima ili interesima. U mnogim slučajevima bolje je kad je sukob s krizom, jer tada znamo da je problem doista težak te vjerojatno možemo, makar polako i mučno, ipak naći lijeka. Krajnje je opasno kad imamo krize, ali prigušeno i bez sukoba. To je kao kad smo ozbiljno bolesni, ali bez boli kao simptoma bolesti. Bol i ognjica su nam spasonosni znakovi i signali (ali po mogućnosti u granicama ljudske podnosivosti). Stoga potreba kulture rješavanja kriza i sukoba (pravo, zakoni, parlamenti, arbitraže, dijalog, kompromisi, nagodbe na praktičnom polju itd.). Prva je stvar najprije ih otkriti i po mogućnosti vidjeti njihova žarišta. Na značenje »sukoba« (»konflikta«) u društvu i u kulturi upozorio je odavna u brojnim radovima njemački filozof i sociolog G. Simmel (1858.–1918.),¹ a u dubinskoj će psihologiji Karen Horney vidjeti u neriješenim psihičkim sukobima uzrok čovjekovih neuroza.² Sukoba je uvijek i

¹ Danas ima mnoštvo autora i radova o »konfliktu« u socijalnom i političkom ključu. Posebno: R. DAHRENDORF, *Der moderne soziale Konflikt. Essay zur Politik der Freiheit*, Stuttgart, DTV, 1992. Također: D. WEEKS, *The Eight Essential Steps to Conflict Resolution*, Los Angeles (prikaz i recenzija u: *Politička misao* 32 /1995/ br. 1, str. 221–224).

² K. HORNAJ (HORNEY), *Nasi unutrašnji konflikti*, Titograd, 1976. (izvornik 1945); *idem*, *Upoznaj samog sebe*, Sarajevo, 1980. (izvornik 1942).

bilo u Crkvi, samo je pitanje o naravi tih kriza i njihovim stupnjevima: jesu li one po svojoj naravi nešto negativno (čega bismo se trebali pošto-poto osloboditi), pozitivno (što je cijena našega rasta i razvitka) ili nešto što još ne znamo, barem zasad, točnije ocijeniti pa smo u posebnoj teškoći jer ne znamo točno kakav bismo stav zauzeli.³ To je najbliže izvornom značenju grčke riječi »krisis« (»prosudba«, od »krinein«, prosuditi). Baš ove krize zadaju najviše muke, jer ih jedni tumače u negativnom smislu, a drugi možda drže da ih mogu već vidjeti u pozitivnom svjetlu. Daljnje je pitanje stupanj *ljudske i kršćanske podnosivosti* tzv. »kriza«, jer su psihičke energije čovjekove ograničene. Određena kriza je posve naravna posljedica naravi Crkve, koja je božanska ustanova ali ujedno i zemaljska te su njezini ljudski i zemaljski čimbenici i oblici podložni raznovrsnim utjecajima koji se vrlo često sukobljavaju. Određena »kriza« je u samoj naravi Crkve koja u svojoj pojavnosti uvijek zaostaje za misterijskom stranom svoje biti, čak se mora i kajati zbog propusta i promašaja, kako je to više puta i službeno istaknuto nakon Drugoga vatikanskog sabora.

Krize u Crkvi

Ako govorimo o raznovrsnim »krizama« u svijetu, uključujući i moralno-etičku, posve je logično da ih možemo očekivati i u Crkvi, jer je Crkva »u svijetu«.⁴ Vjera koju nam Crkva posreduje pruža nam sigurnost (*certitudo fidei*), ali ona ne isključuje ugroženosti i krize tijekom povijesti na egzistencijskoj i strukturalnoj razini. Sigurnost vjere je na jednoj razini, a krize na drugoj, iako postoji mogućnost uzajamnih utjecaja i veza, a i kriza same vjere. Moguće su razne varijante krize, od osobne do one više zajedničke i institucijske. Posebice nam je poučan primjer sv. Pavla, koji na jedinstven način spaja sigurnost vjere s mogućnosti egzistencijske ugroženosti i krize. I osobno iskustvo i crkvena povijest nam pružaju i previše dokaza u tom pogledu.

Pokušavajući govoriti o unutarcrkvenim moralno-etičkim krizama, ne možemo ih posve odvojiti od onih »u svijetu«. Ipak moramo se kao kršćani i članovi Crkve usredotočiti na to da po mogućnosti vidimo kako one nalaze svoj odjek i oblik u Crkvi i, posebice, ako i koliko su tipično crkvene, qua ecclesiales. Ako prema Drugom vatikanskom saboru »radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našega vremena, osobito siromašnih i svih koji trpe jesu radost i nada, žalost i tjeskoba također Kristovih učenika« (*Gaudium et Spes*, 1), onda se to ne odnosi samo na

³ M. VALKOVIĆ, Crkva susreta ili crkva sukoba, *BS* 1980, br.2–3, str. 198–217. Također: *isti*, Ublažiti i prevladati društvene sukobe, ali kako? *Danica*, Zagreb, 1979., str. 70–74.

⁴ M. VALKOVIĆ, Pogodnost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, *BS LXVI* (1996), br. 2–3, str. 285–317.

pojedince nego i na cijelu Crkvu. Cijela Crkva osjeća moralno-etičke krize cijeloga čovječanstva. Crkvene unutarnje krize ne bi se smjele promatrati izolirano, nego uvijek i u odnosu prema svijetu, jer je Crkva kao »sacramentum mundi« radi svijeta. Tako bismo mogli, barem u glavnim crtama, označiti područja kriza u Crkvi kao: a) krize vjere, b) krize vjerskog nauka (teologije), c) moralnog nauka i življenog morala, d) krize crkvenih struktura.

Nije ovdje riječ o krizi nekih pojedinaca. Takvih je pojedinaca u navedenim krizama uvijek bilo. Više je pred očima neka vrsta više-manje skupnih kriza koje kao ozračje prožimaju šire slojeve pojedinaca te se pretvaraju u institucijske krize, koje se opet prelamaју te postaju u brojnim slučajevima za mnoge i moralno-etične krize. U ovom članku sužavamo problematiku u prvom redu na krize ove posljednje vrste, tj. na većinom zajedničke moralno-etične krize vezane uz institucijske, ali o njima nije moguće govoriti posve odvojeno od kriza u svijetu.

Potrebno je početi s gledanjem na krize u *civilizacijskom i povijesnom kontekstu*, koji crkvene krize najvećim dijelom uzrokuje i tumači. Mnogi naime drže da su današnje unutarcrkvene krize u prvom redu uvjetovane civilizacijskim promjenama, na koje se ne zna ili ne može, barem zasada, ispravno i pravovremeno odgovoriti. Tako možemo promatrati krize u Crkvi izazvane civilizacijskom situacijom kršćana i Crkve u našem vremenu kao nužnu priliku da se, s jedne strane, *utvrdi njihovo konkretno porijeklo i narav*, a s druge strane, *da se preispita opći stav prema njima*,⁵ osobito da se preispita povijest kao uvjet za eventualnu promjenu stava. U sadašnjoj pripravi za veliki »Jubilej 2000« najavljena su proučavanja i preispitivanja dvaju povijesnih fenomena koji opterećuju Crkvu: pitanje antisemitizma i inkvizicija. O njima se pripremaju i dva velika znanstvena skupa: o antisemitizmu u Crkvi (1997.) i o inkviziciji (1998.),⁶ a možda i kakav službeni dokument.

Tako bismo izazove i uzročnike kriza u Crkvi mogli vidjeti barem na sljedećim razinama:

- krize izazvane utjecajima drugih religija, sekularizacijom i ideologijama
- krize izazvane tzv. modernom civilizacijom i njezinim novim oblicima
- krize izazvane novim oblicima traženja sreće i spasenja

⁵ U povodu navršenih 70 godina života kard. J. Ratzingera, prefekta Zbora za nauk vjere, neki su komentatori naglasili kao oznaku ne samo ustanove kojoj je prefekt nego i njegova života i rada nakon prvih pokoncilskih previranja: sačuvati katolički identitet (H.-J. Fischer, *Illusionslosler Wächter*, u *F.A. Z.* 12. 04. 1997, Nr. 85).

⁶ Francuski su biskupi već izdali izjavu kojom mole Židovsku zajednicu u Francuskoj za oprostenje što su šutjeli za vrijeme Drugoga svjetskog rata kad su proganjani Židovi. Izjavu je pročitao 30. rujna 1997. Olivier de Berranger, biskup biskupije Saint-Denis kraj Pariza na području koje se nalazio logor Drancy, iz kojega je većina Židova odvedena u smrt u Njemačkoj.

– izazovi i krize na brojnim područjima moralnog života u užem smislu.⁷

– U samoj Crkvi duboka je kriza izazvana i samim procesom obnove na Drugom vatikanskom saboru, u tumačenju i primjeni koje ima ne baš ujednačenih stavova koji se nerijetko znaju i oštro sukobljavati. To je, kažu crkveni povjesničari, redovita pojava nakon velikih crkvenih sabora.

Opća žarišta kriza

1. Danas vjernici nisu više oni koji određuju temeljne vrednote društva, što-više, oni i u tradicionalno katoličkim ili kršćanskim okružjima manje nalaze podrške za svoj kršćanski život. Već je skoro otrcano govoriti da se nalazimo u sekularističkom i pluralističkom društvu, s jakim naglaskom na individualizmu, koji zapravo većinom i nije individualizam razvijenih i jakih osoba nego pseudoindividualizam, velikim dijelom plod društvenih događanja i masovnih medija.⁸ Neki analitičari modernoga »razvijenog« društva nalaze porast infantilnosti u današnjih ljudi, čemu po njihovu mišljenju osobito pridonose mediji,⁹ dakako ne po sebi nego zbog nezrelosti ljudi i raznih manipulacija, osobito gospodarskih i političkih.

U životu velikog broja ljudi, i onih od kojih se neki drže vjernicima, vjera malo ili jedva utječe na moralni život. Bogoštovlje i formalno ispovijedanje vjere su sve više odvojeni od morala, osobito socijalnog.

2. Nakon Drugoga vatikanskog sabora i u Crkvi je prevladao *pluralizam* ne samo u nekim teološkim pitanjima nego i u praktično-moralnim. Tradicionalno je učenje da nam je u moralnom djelovanju, da bismo mogli postupati po savjesti, potrebna moralna sigurnost kad je riječ o razlikovanju dobra i zla, o dopustivosti ili nedopustivosti nekih čina. Pritom se je moralka pozivala na sv. Pavla: »Sve što

⁷ W. ERNST, *Christsein in personaler Verantwortung und Wahrhaftigkeit*, u *Leben aus christlicher Verantwortung*. Ein Grundkurs der Moral, Bd. 3, Düsseldorf 1992., Patmos, S. 170–183.

⁸ U. BECK. – W. VOSSENKUHL. – U. ERDMANN ZIEGLER mit Fotos von Timm Rautert, *Eigenes Leben. Ausflüge in die unbekannte Gesellschaft, in der wir leben*, München, C.H. Beck, 1995. Opći zaključak knjige je dosta pesimističan.

⁹ P. BRUCKNER, *Napast nedužnosti*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1997. Autor je bio u Zagrebu 9. svibnja 1997. na predstavljanju hrvatskog prijevoda knjige u »Mimari« (usp. recenzije i prikaze D. Katunarića u *Vijencu* 29. svibnja 1997. I Ž. Klimenta u *Vjesniku* 26. lipnja 1997). Fenomen rasta infantilnosti opisuju kritičari kulture i psiholozi. Nov je dojam psihologa o »općoj infantilizaciji«. Američki kritičar kulture R. Bly ima vrlo čitanu knjigu s naslovom »Infantilno društvo«. Čak njemački časopis za psihologiju »Psychologie heute« (Winheim) u svom sadržaju još je drastičnija od samog naslova: »Kinder-Contry. Na putu u infantilno društvo«. To vrijedi općenito u javnom životu, ali posebice u politici i u medijima. Televizija je, prema ovim kritičarima, »najveći stroj za infantilizaciju« (Deutsche Tagespost, 6. 9. 1997., str. 8).

nije iz uvjerenja, grijeh je« (Rim 14,23: »ek pisteos«; tako tradicionalno tumačenje). No u pokoncilskoj Crkvi imamo šarenilo mišljenja i stavova i o vrlo važnim praktičnim pitanjima. I ranije smo imali različitih mišljenja, posebice među teolozima, ali ona su bila teorijska s relativno manjim utjecajem na konkretni život ili posve praktična bez nekih teorijskih implikacija. Veće razlike završavale su u krivovjermima i osudama. No danas mnogima se čini da je tradicionalna katolička sigurnost nekako nestala. Generacije su nalazile privlačnost te sigurnosti i mnogi su nekatolici i zbog toga prelazili u Katoličku Crkvu. I danas je ona moguća, ali s posebnim oznakama, npr. s brojnim dvojbama, što je često nekima povod ne samo zbunjenosti nego i straha. Stoga su prve javno izrečene riječi Ivana Pavla II. nakon izbora za papu bile riječi ohrabrenja: »Nemojte se plašiti«. ¹⁰ Unatoč raspravama i spominanju kriza i nedostataka, ipak je mnogim vjernicima Crkva još uvijek »sein maternal«, kako je to za sebe govorio veliki teolog Y. Congar.

Ali moguće su različite reakcije: a) dezorijentacija i veće ili manje udaljava-nje i napuštanje, b) vjerski, crkveni i moralni integrizam i fundamentalizam, c) sigurnost vjere i temeljnih evanđeoskih i crkvenih vrednota i usmjerenja, a u isto vrijeme naporno i mučno traganje za racionalno i životno uvjerljivim potpornjima i očitovanjima u naše vrijeme.

Nama je svakako ići ovim trećim putem, koji je vrlo zapleten i težak, ali ništa u životu ljudi ne vodi do velikih ciljeva laganim putem. Neće onda biti moguće ni u Crkvi (nezaobilazna simbolika križa), iako joj mora biti stalo da svojim vjernicima i ljudima općenito ukloni zapreke vjerovanju i olakša terete života, kojih često ima i previše.

3. Crkva je i otajstvo i vidljiva zajednica, ali ne bilo kakva nego »puk sku-pljen u jedinstvu Oca i Sina i Duha Svetoga«. ¹¹ Život po Duhu je temeljna oznaka

¹⁰ Ivan Pavao II., *Prijeći prag nade*, ur. V. Messori, Zagreb, Mozaik knjiga, 1994., str. 231: »Kad sam 22. listopada 1978. na Trgu svetog Petra izrekao riječi: »Ne bojte se!« nisam mogao znati kako će daleko odvesti mene i čitavu Crkvu. Njihov sadržaj dolazio je više od Duha Svetoga što ga je Gospodin Isus obećao apostolima kao Tješitelja, nego od čovjeka koji ih je izgovarao. Tijekom godina, opetovao sam ih u raznim okolnostima.

Poziv »Ne bojte se!« treba čitati u vrlo širokoj dimenziji. Na neki način *bio je to poziv svim ljudima*, poziv da pobijede strah od sadašnjega stanja u svijetu kako na Istoku tako i na Zapadu, kako na Sjeveru tako i na Jugu.

Ne bojte se onoga što ste sami stvorili, ne bojte se ni svega što je čovjek proizveo, a što svakim danom postaje sve veća opasnost za njega! Na kraju, ne bojte se samih sebe!«

Usp. također: A. Frossard, *Be Not Afraid*, New York, St. Martin's Press (prijevod s francuskog), 1984.

¹¹ Drugi vatikanski sabor (LG 4), navodeći tekst sv. Ciprijana (De Orat. Dom. 23). Izvorni tekst »de unitate Patris et filii et spiritus Sancti plebs adunata« u prijevodu M. Mandaca glasi: »narod koji sjedinjuje jedinstvo Oca i Sina i Duha Svetoga« (M. MANDAC, *Sv. Ciprijan. Jedinstvo Crkve–Euharistija–Molitva Gospodnja*, Makarska, 1987., str. 145).

kršćanskog života. Tu je korijen koncilskog naglaska nauka o Crkvi kao zajednici vjernika, kao »*communio*«. Zajedništvo je danas ujedno i problem civilnog društva, dakako na svoj način (usp. borba između zastupnika liberalizma i »komunitarizma« u Americi, a sada i u Europi, s odjekom i kod nas).¹² I vrlo poznati »Rimski klub« u svom izvješću za 1997. godinu pozabavio se pitanjem zajedništva kao jednim od središnjih problema današnjice.¹³

Pitanje je kako konkretizirati taj život po Duhu u današnjim prilikama, posebice u zajedničarskom i eklezijalnom pogledu. Tradicionalni je prigovor protestanata da je Katolička Crkva previše juridična, da je previše »Crkva prava«,¹⁴ a ističu to i pravoslavni (Dostojevski, *Legenda o »Velikom Inkvizitoru«* u »Braći Karamazovima«). Prigovaraju da previše forsira zajedništvo pravnim (dijelom i prisilnim) i upravnim mjerama. Ima u tome dio istine, barem u povijesnoj perspektivi, ali ipak Crkva mora na svojem putu, vjerski, moralno ali nekako i pravno osigurati svoj temeljni identitet. No u današnjim prilikama ni u samoj Crkvi nije moguće, a čini se ni uputno, inzistirati na brojnim točnim precizacijama, osim kad je riječ o bitnim pitanjima vjerskog nauka i života (što po sebi ne isključuje potanje precizacije i norme, jer bez njih nije moguće praktično djelovati, ali računajući s njihovom relativnom ili privremenom vrijednošću).

Puno promjena (barem s obzirom na naglaske i stupnjevanje) unosi u svijest vjernika i općenito u vjersko-teološki nauk sam Drugi vatikanski sabor, ako ga se ozbiljno uzme, o čemu svjedoči, s jedne strane, »pobuna« konzervativnog nadbiskupa M. Lefebvrea, a s druge ekumenizam sa svojim još tek započetim primjenama. Granice »katoličkog« kao da nekako nestaju te se neki osjećaju osamljeni i bez zaštitne pripadnosti vjerničkoj zajednici.

4. Moralna problematika ima, prema tradicionalnom poimanju, svoju formalnu stranu (*traktat o savjesti*) i sadržajno-materijalnu (nekad *traktat de legibus*, u novije vrijeme *o moralnim normama*).

Tradicionalno, barem u posljednjim stoljećima, moralni život vjernika imao je svoje težište u normama utemeljenim na tzv. »objektivnom moralnom poretku«, i to redovito onako kako ih je Crkva formulirala u katekizmima i drugim pastoralnim, moralnim i pravnim tekstovima i dokumentima, a teolozi razlagali u

¹² A. ETZIONI, *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*, New York, Crown Publishers, 1993. (izdanje Touchstone, Simon and Schuster, New York 1994. s naslovom: *The Spirit of Community. The Reinvention of America*). Usp. također: *Politička misao* 32(1995), br. 1, Liberalizam i komunitarizam (referati međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu od 20. do 22. 10. 1994).

¹³ BERTELSMANN-STIFTUNG – CLUB OF ROME 1997, *Grenzen der Gemeinschaft*.

¹⁴ Veliki protestantski povjesničar civilnog i crkvenog prava R. Sohm (1841–1917) oštro je polarizirao Katoličku Crkvu kao »Crkvu prava« (Rechtskirche) nasuprot evanđeoskoj »Crkvi ljubavi« (Liebeskirche).

svojim traktatima i priručnicima, često po uzoru ne samo na starozavjetne propise nego i s jakim oslanjanjem na pozitivne civilne zakone.¹⁵ Taj »objektivni poređak« krajnje je teško pronaći u današnjem vrlo kompliciranom svijetu, a s druge strane čovjek sve više vidi sebe kao tvorca i na moralnom području.¹⁶

Kad je riječ o moralnim normama, s porastom subjektivnosti i personalnosti u svijesti ljudi, nametnulo se pitanje *heteronomije* i *autonomije*. U svojoj obradbi, posebice u pučkoj i pastoralnoj varijanti, pitanja morala i etike tradicionalno su bila većinom prikazana na deduktivan i »heteroman« način, tj. čovjek je trebao izvršavati zapovijedi ili norme postavljene od drugoga, od samoga Boga ili od ljudi ovaštenih da ih u njegovo ime određuju. No u današnje vrijeme čovjek sve više vidi da je on sam središte i izvoriste morala. Tako je većinom u profanoj misli nakon Kanta kao glavnog filozofa »autonomije« morala.

Pitanje se postavlja i među kršćanskim vjernicima koji vide da se moderni život, individualni i društveni, ne može jednostavno ravnati prema tradicionalnim moralnim propisima kad za njih nema izričitih izvora i podrške ni u Svetom Pismu ni u velikoj kršćanskoj tradiciji. S druge strane, moralni život za vjernika kršćanina mora imati konačnu ukorijenjenost i normativnost u Bogu. Problematika se danas kreće uglavnom oko sljedećih ključnih pojmova kao mogućih pristupa rješenju.

a) Vodeći računa o oba pola u moralnom djelovanju, o čovjeku i Bogu (dakako, na različitim razinama), protestantski teolog P. Tillich je uveo pojam »*teonomije*«, a katolički teolog moralist F. Böckle će je shvatiti kao »*teonomnu autonomiju*«, jer autonomija slobodne volje nalazi svoj korijen u Bogu.¹⁷ Makar je riječ o prilično umjetnim terminima, u biti je napor da se nekako izrazi i čovjekova aktivnost u moralnom djelovanju i dimenzija apsolutnoga (Bog). Kod jednih imamo jači naglasak na *autonomnom moralu*, iako ukorijenjenom u transcencijiji (Boeckle, Fuchs, Auer, Merks), dok drugi više ističu *moral vjere* (»Glaubensmoral«: Stoeckle, Caffarra, Tettamanzi itd.). To nam pokazuje da će moralne krize u Crkvi s obzirom na konkretna pitanja biti u svezi s većim ili manjim pristajanjem uz jedan ili drugi pristup. Radi usuglašavanja pitanje je diskutirano do iznemo-

¹⁵ Kao primjer navodi se često kratki ali prije Drugoga vatikanskog sabora vrlo rašireni priručnik moralne teologije švicarskog kapucina H. JONE, *Katholische Moralthologie* (Schöningh, Paderborn, do 1961. god. 17 izdanja njemačkog izvornika, 12 izdanja u francuskom prijevodu, 10 u engleskom, 5 u talijanskom (in relazione con il codice di diritto canonico, con il codice civile italiano e con il codice civile elvetico) itd.

¹⁶ U poimanju »objektivnoga moralnog zakona« s korijenom u »naravnom zakonu« glavni je izvor osporavanja u svezi s enciklikama *Humanae vitae* Pavla VI. i *Veritatis splendor* Ivana Pavla II.

¹⁷ F. BÖCKLE, *Fundamental-moral*, München, Kösel, 1977., str. 70-92.

glosti ovih desetljeća nakon Koncila, ali se je ostalo uglavnom na istim pozicijama.

b) Pitanje »naravnog zakona«, pojma duboko ukorijenjenog u katoličkoj tradiciji, u današnjoj interpretaciji treba promatrati u odnosu prema kršćanskoj vjeri (ugrađujući »red stvaranja« u »red spasenja«), s jedne strane, ali prema »humanumu« općenito. Unatoč brojnim kritikama na račun tog pojma i s protestantske i s laičke strane (moralni i pravni pozitivizam), ne bez razloga s obzirom na apstraktni »jurnaturalizam« posljednjih stoljeća, ipak i moderni govor o ljudskim pravima i suvremena ekologija nameću, čini se, obnovljeni i produbljeni pristup kategoriji »naravnog zakona«.

5. Danas je očit *pomak prema savjesti pojedinca*.¹⁸ Taj rast i produbljenje prema unutrašnjosti povijesna je pojava, koja nalazi svoj vrhunac u novozavjetnom moralu Isusa Krista. Subjektivni i formalni aspekt morala sve više dobiva na važnosti. Ustanove i izvanjski autoriteti, zastupajući tzv. »objektivni moralni poredak«, sve više se nalaze u krizi (obitelj, država, Crkva). U Crkvi se to očituje ne samo na razini odnosa između teologa i crkvenog učiteljstva, s iskustvom i mogućnošću raznih »slučajeva« i sukoba (pojava »disidenata« i u Crkvi) nego, što je još bolnije, tihim i praktičnim povlačenjem mnogih pojedinaca u privatnost, pozivajući se pritom na svoju »savjest« i onda kad je posrijedi dobro zajednice i bilo bi mjesto za intervenciju crkvene vlasti.

6. Pitanje odnosa između savjesti i moralnih normi konkretno će se očitovati u odgovoru na pitanje kako dolazimo do moralnih normi u modernom životu, da li više *deduktivno* (polazeći od nekih općih vrijednosti/pojmova ili jer je službena vlast tako protumačila Božju objavu ili naravni zakon) ili *induktivno*, ne samo na temelju pozitivnih znanosti o čovjeku (uz pomoć znanosti poput psihologije, sociologije itd.), nego i unutar Crkve i teologije, dajući više mjesta polazištu »oddozdo«, posebice više uvažavajući »sensus fidelium«, ali i konsenzus teologa i drugih stručnjaka u Crkvi kao i neki oblik »demokratskog« vrednovanja javnog mišljenja u Crkvi (problem tzv. »normativne relevantnosti činjenica«, posebice kad je riječ o dobronamjernim vjernicima) itd. Tu nastaje velika problematika teološke metode osobito u moralnim pitanjima, ali i općenito (teološko značenje povijesti i iskustva). U moralnim pitanjima raspravlja se o formalnom pristupu, je li on više *deontološke* ili *teleološke* naravi – problematika kojom se bavi enciklika *Veritatis splendor*.¹⁹ Vjerojatno je tražiti rješenje u konvergenciji jednih i drugih

¹⁸ J. G. ZIEGLER, *Vom Gesetz zum Gewissen*. Das Verhältnis von Gesetz und Gewissen und die Erneuerung der Kirche, Quaest. Disp. 39, Herder, Freiburg, 1968.

¹⁹ Mnogi su teolozi prema njoj vrlo kritični, npr. B. HÄRING u londonskom *The Tablet*, 13. 10. 1993. Njemački prijevod članka (Das Misstrauen, das verletzt) u *Evangelium heute*. Cursilo 316 (1883), str. 6(150)–7(151). Posebice teolozi okupljeni u zborniku: D. MIETH, *Theologie*

argumenata, ali u eklezijalnom kontekstu, pri čemu bi mogao dobro doći Newmanov spoznajni ekleziološki pojam »illative sense« prenesen na moralno područje: za vjernika pojedini argumenti, uzeti zasebno, mogu biti često ograničenog dometa, ali u konvergenciji više njih daju dostatnu čvrstoću i sigurnost.

7. Danas je općenito u svijetu velik *naglasak na slobodi*. To je temeljna i opća oznaka suvremenoga moralnog osjećanja. Ne možemo reći da ona nije ujedno i u duhu Evanđelja, iako s pravom ističe kard. Ratzinger, oslanjajući se na sv. Augustina, da je za kršćanstvo još temeljitija kategorija ljubavi,²⁰ iako se jedno od drugoga ne da odvojiti. Prava kršćanska ljubav visoko cijeni čovjekovu slobodu, jer je poštuje i sam Bog. Već će Hegel reći da je moderna sloboda neshvatljiva bez kršćanstva, da je kršćanstvo religija slobode. No ta sloboda ima svoju problematiku, jer je dobro poznato da svaka sloboda nije prava sloboda. Tijekom povijesti u Katoličkoj Crkvi, iz više razloga, ne samo pod utjecajem stare rimske pravne tradicije nego i brojnih starozavjetnih običaja i propisa, sloboda će biti dobrim dijelom držana u suženim granicama. U novije doba u novoj civilizacijskoj situaciji zahtjev za većim prostorom slobode sve se više širi i u svijetu i u Crkvi. Iz civilizacijskih i sociologijskih razloga jednostavno je se ne može silom sužavati u praktičnom životu. Imamo malo čudnu situaciju: Crkva radikalno brani slobodu pred Bogom kao zadnjim izvorom i temeljem morala kad mnogi niječu čovjekovu slobodnu volju, a opet Crkva pruža prilično uvjerljiv dojam kao da nije baš velikodušna s obzirom na slobodu na praktičnom ovozemaljskom području. Ima više područja na kojima se to daje provjeriti, ali mnogi navode pojavu inkvizicije kao posebno upadljiv i klasičan primjer (u znaku velike jubilarne »Godine 2000« u god. 1998. predviđen je velik crkveni simpozij o inkviziciji; očekuje se rehabilitacija Savonarole, a već je obavljena revizija nesretnog »slučaja« G. Galilei itd.).

8. Vjernike i Crkvu izazivaju razvoj u kulturi i onaj u sredstvima komunikacija (pitanja *kulturologije* i *komunikologije*). Nije li uvažavanje tog razvoja dostatno provedeno, nastaju vjerske i moralne krize. Najveći dio suvremenih kriza u Crkvi jest na pozadini današnjih kulturnih promjena (problem »inkulturacije« ne samo u nerazvijenim zemljama nego i u novoj situaciji Europe) i razvitka masovnih medija. U pitanju je »stik« crkvenog života i djelovanja.²¹ Kultura je sastavni

im Absents? Antwort an die Enzyklika »Veritatis splendor«, Quaest. Disp. 153, Herder, Freiburg, 1994.

²⁰ J. RATZINGER, *Salz der Erde*. Christentum und katholische Kirche an der Jahrhundertwende. Ein Gespräch mit Peter Seewald, Stuttgart, DVA, 7. izd., 1997., str. 300–302.

²¹ U svom svečanom predsjedničkom govoru u povodu prisege na početku drugog mandata rekao je američki predsjednik Clinton kako je u njegovu programu da svaki Amerikanac već u dobi od 12 godina može koristiti računalo, a krajem rujna 1997. god. engleski laburistički premijer

dio čovjeka, a ona se mijenja te utoliko se velikim dijelom mijenja i sam čovjek, premda nam izgledalo da je on uvijek isti. Stoga ne možemo nešto konkretnije govoriti o čovjeku a da se ne osvrćemo na konkretnu kulturu.²² Ivan Pavao II. ima vrlo razvijen osjećaj za značenje kulture. Stoga je i utemeljeno »Papinsko vijeće za kulturu«, koje ima važnu ulogu u pronalazaženju načina kako evangelizirati današnji svijet ne samo u »misijskim« krajevima nego, još više, u razvijenima, posebice u Europi, gdje se pojačano govori o potrebi »nove evangelizacije«.

9. Vjerska i moralna kriza ima objektivno na kraju svoj glavni uzrok u teškoći današnjih ljudi da pitanjima vjere i morala dadu onu cjelinu i pozadinu, koja je potrebna da kao daljinski nosač drži i uokviruje pojedine kategorijalne isječke života i omogući odgovore i rješenja. U povijesti čovječanstva ulogu sinteze i integracijskog čimbenika imala je vjera. Danas, kad mnogi gube vjeru – barem u tradicionalnom kršćanskom smislu – mnoga pitanja postaju nerješiva. Ako izuzmemo moralno-etičke krize koje u svako vrijeme nastaju zbog raskoraka između ideala i zbilje, današnje krize u Crkvi dubinski nastaju najvećim dijelom zbog teškoća koje u današnjoj fazi kulture imaju vjernici (uključujući, dakako, i hijerarhiju) kako razumno i odgovorno, koliko je to moguće, prihvatiti vjerske istine, tj. kako pretočiti vjersku poruku u takav oblik da je današnji ljudi mogu čuti i prihvatiti (da bi vjera bila »rationale obsequium«), i kako crkvenu disciplinu i moralna pravila ponašanja tako odrediti da budu na valu i Evanđelja i današnjeg ljudskog senzibiliteta, osobnog i društvenog. To je razlogom da danas imamo duboka neslaganja i različita vrednovanja vrlo ozbiljnih pitanja i pojava (npr. eutanazija, pobačaj itd.). No čini se da prejednostavno gledaju na problem oni koji na gubitak vjere u Boga gledaju nekako općenito i apstraktno, odvojeno od konkretnih problema koji muče današnje vjernike u njihovu dnevnom životu (pitanja spolnosti, braka, demokratičnosti, žensko pitanje itd.). U svojem nedavno izašlom životopisu moralist B. Häring odgovara onim biskupima koji izvor kriza jednostavno vide u gubitku vjere u Boga: »Moj jasan odgovor glasi: pitanje o Bogu in abstracto ne postoji. Mi vjerujemo u Boga povijesti, stvoritelja svijeta i ljudi.«²³ Vjera u Boga gubi se teškoćama i zapletajima osobnog i društvenog života, koji iznakazuju pojam i lik Boga te otežavaju ili zatvaraju ljudima pristup Bogu. Preispitati je te zapreke i ukloniti ih, koliko je to moguće.

Tony Blair rekao je u jednom govoru kako će za pet godina svaki engleski đak imati mogućnost pristupa internetu. Teško je predvidjeti posljedice takva razvitka.

²² O glavnim modelima odnosa prema kulturi u kršćanstvu tijekom povijesti usp. M. VALKOVIĆ, Krist, kultura i kontrakultura, *BS* 1985., br. 2–3, str. 306–331.

²³ B. HÄRING, *Geborgen und frei*. Mein Leben, Freiburg, Herder, 1997., str. 144. Häring stavlja svoj odgovor u kontekst problema sadržanih u tzv. »plebiscitu Božjega naroda«, koji je u Njemačkoj on kao prvi potpisao.

10. *Unutarsvjetovni mentalitet* je ozračje koje se širi Europom, kako to pokazuju brojne studije, posebice »Europska studija o vrednotama«. ²⁴ Problem je kako u tom okružju naći onu pozadinu za vjeru i moral. Mentalitet je postmoderne (neki vole suzdržanije govoriti o »novom prodoru moderne«): živjeti neodređeno, doživljajno, privremeno. Imamo novu situaciju, barem u Europi. Kard. G. Danneels (Bruxelles) je iznio na Europskoj sinodi 1991. god. kako »čovjek pri kraju stoljeća nije bezbožan, on je čak čudesno religiozan, ali na način jedne divlje religioznosti«. ²⁵

U svemu tome bečki pastoralni teolog P. M. Zulehner (vrlo sociološki orijentiran) vidi, za razliku od dosta pesimistički raspoloženog filozofa religije J. B. Metz, početak pozitivnih pomaka i prodora: neki otpali vjernici počinju se vraćati Crkvi (u Austriji), kultura inicirana »1968. godinom« pokapa samu sebe, jačaju konzervativne struje među mladima, šire se sekte i raste osjećaj solidarnosti, što sve upućuje na promjenu duhovne klime. ²⁶

11. *Ezoterika – moderna gnoza.*

Dok velike institucijske Crkve dosta loše prolaze, čak i nazaduju, a šire se vjerske sekte, pravi je cvat ezoterijskih skupina, uglavnom pod utjecajima iz Azije, pokreta New Age i u osjećajnoj i maglovitoj vezi s raznim ekološkim strujama. Pozadina je neki oblik difuznoga kozmičkog panteizma (božanski svemir, čovjek božansko biće, ista energija u čovjeku i u svemiru, čovjek se spašava sam svojim snagama, čovjekovo ispunjenje u sadašnjosti i vremenu, reinkarnacija itd.). ²⁷

Kard. Ratzinger i mnogi drugi prokazuju relativizam koji po njima danas predstavlja najveću opasnost. No nije rješenje u povratku starih formulacija. Na moralnom području nisu važne toliko neke kategorijalne precizacije (iako su i one korisne i potrebne), koliko temeljne ljudske i evanđeoske vrednote koje treba

²⁴ Vidi bibliografiju, u članku: M. VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana... str. 294–295. U tijeku je i sociološko istraživanje koje će pokušati ispitati vjerske i čudoredne prilike u Hrvatskoj.

²⁵ Kard. G. DANNEELS, Intervention au synode spécial sur l' Europe, (décembre 1991), u *Lumen Vitae* 1/1992., str. 8. Usp. M. VALKOVIĆ, Europa, kršćanstvo i Crkva, *BS LXV* (1995), br. 3–4, str. 424. Kard. Danneels je već 1985. govorio o duhovnoj situaciji u Europi na simpoziju o evangelizaciji Europe: VIJEĆE BISKUPSKIH KONFERENCIJA EVROPE, *Evangelizirati »sekulariziranu« Evropu. Šesti simpozij evropskih biskupa – Rim 7–11. listopada 1985.* KS, Dokumenti 80, Zagreb 1986., str. 22–42. Nakon Posebne biskupske sinode za Europu, održane u jesen 1991., kao priprava za veliki »Jubilej 2000« imala bi se održati u proljeće 1999. daljnja Posebna biskupska sinoda za Europu.

²⁶ Najnovija knjiga: P. M. ZULEHNER, *Kirchen-Ent-Täuschungen. Ein Plädoyer für Freiheit, Solidarität und einen offenen Himmel*, Wien, 1997.

²⁷ Za kratku i brzu orijentaciju vrlo dobro može poslužiti: H. GASPER – J. MÜLLER – FR. VALENTIN, *Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen. Fakten, Hintergründe, Klärungen*, Freiburg, Herder, 1995.

prereći i protumačiti, a onda i živjeti. Pokreti New Age i razni azijski utjecaji kao i općenito nekršćanske religije svakako predstavljaju velik izazov s kojim se počinju intenzivnije baviti kršćanska teologija i Crkva. Ti pokreti u kršćanskom svijetu velikim dijelom imaju oznake i oblik modernih gnostičkih ideja i pokreta, ali to nas ne oslobađa dužnosti da vidimo nije li u njima izazov za preispitivanje našega pristupa ljudskim moralnim vrijednostima i senzibilitetu današnjih ljudi. Moral mora biti takav da odgovara ljudima za njihova zemaljskog života, da čini život već ovdje i sada punijim i sadržajnijim, dakako ugrađujući ga u onu cjelinu koju nam pruža kršćanska vjera. To je, konačno, i zahtjev cjelovitog katoliciteta.

12. Nameće se pitanje »antropološkog obrata« i humanizma općenito, što je prisutno i u teologiji i u svijesti vjernika kršćana. Ivan Pavao II. svečano izjavljuje u svojoj prvoj enciklici *Otkupitelj čovjeka*: »Čovjek je prvi i osnovni put Crkve, put što ga je sam Krist zacrtao, put što nepromjenljivo prolazi kroz otajstvo utjelovljenja i otkupljenja« (OČ 14). Tako je dobra antropologija ujedno i najbolji put prema vjeri i Bogu i polazište za ljudsko uređenje društvenog života s raznih gledišta i na mnogim razinama (gospodarstvo, politika itd.).²⁸ Mogli bismo u određenom – kršćanskom – smislu prihvatiti izreku staroga grčkog sofista Protagore da je čovjek mjerilo svih stvari, svega stvorenoga, ali pitanje je o kakvu je čovjeku riječ. Za mnoge je problem što u kršćanskoj perspektivi odgovor na to pitanje ne možemo zaokruženo, sustavno i smisleno dati bez pozivanja na Isusa Krista i na Boga, iako to ne bi smjelo biti razlogom da ne vidimo veće ili manje elemente humanizma i u nekršćanskim religijama i da s njima ne razgovaramo, raspravljamo i ne surađujemo, a također i s humanistima ateističkog usmjerenja, kako to i sama službena Crkva poduzima, a pogotovo teolozi i brojne katoličke ustanove i pokreti.²⁹ Kršćansko poimanje čovjeka kao osobe doista je polazište i središte svega društvenog života, ali spajajući zajedno i individualno i zajedničko, naravno i ono posebice »milosno«, jer milost kao »egzistencijal«, prema mišljenju K. Rahnera, prati svaki ljudski stvor, štoviše, »sve je milost« (Bernanos). Nepoštivanje nekih temeljnih antropoloških odrednica teško se osvećuje, a baš je nevjerovatno kako i koliko smo i u tzv. »kršćanskim« okružjima, kad je riječ o

²⁸ M. VALKOVIĆ, *Socijalni nauk Crkve i socijalna politika*, u *Revija za socijalnu politiku*, God. 1 (1994) br. 1, str. 15–23; Isti, *Kritička uloga Crkve i teologije u politici*, u *Politička misao*, God. XXXII (1995) br. 3, str. 93–111.

²⁹ Susret Ivana Pavla II. u Asizu u listopadu 1986. s predstavnicima većih svjetskih religija i zajednička molitva za mir u svijetu; također susret kršćana, židova i muslimana u Asizu 9.–10. siječnja 1993. i molitva za mir »na Balkanu«; Svjetske konferencije religija za mir; H. KÜNG, *Projekt Weltethos*, München, 1990.; M. Zovkić, *Međureligijski dokument o globalnoj etici* predložen u Chicagu 1993. (s cjelovitim tekstom Deklaracije o globalnoj etici), *Crkva u svijetu* 3/1994., str. 247–262. Također: H. KÜNG, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, München, 1997.

konkretnosti, daleko od jedne autentično kršćanske vizije o čovjeku. Pretočiti tu viziju u konkretne i praktične oblike velika je zadaća kršćana, a red bi bio da je oni doista i provode, jer ih nekršćani, a i nevjernici, često postiđuju prednjačenjem u provođenju izrazito evanđeoskih vrednota. Ne trebamo se plašiti humanizma nego trebamo biti njegovi promicatelji. Sve što je autentično ljudsko ujedno je i moralno (po starom i dubokom teološkom načelu *humanum et morale convertuntur*), a time to ljudsko ujedno ulazi u širu kršćansku viziju o čovjeku, koja uključuje dobrotu svega stvorenoga, ali i činjenicu grijeha, boli i smrti i – kao konačni integral – novost i pretvorbenu snagu uskrsnuća. Na tom širokom horizontu humanizma između neba i zemlje, vremenitog i vječnog, materijalnog, tjelesnog i duhovnog, osobnog i društvenog napetosti su i »krize« ljudi sviju vremena, ali one su zaoštrene u Crkvi kao »sakramentu ljudskog roda« u njegovoj sadašnjoj doista prijelomnoj fazi razvitka.

Ove i mnoge druge činjenice i promjene utječu na konkretan život Crkve te će nastati raznovrsna kritična i sporna pitanja, napetosti i »krize« s obzirom na spolni i bračni moral, razvedene i civilno vjenčane vjernike, celibat, ulogu žene u Crkvi, pitanje imenovanja biskupa i odnosa mjesnih crkava prema Rimu itd. O njima bit će riječ u nastavku ovoga članka.

(Nastavak u sljedećem broju)